

СЕКЦІЯ 4 ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА

УДК 37.016:91

Вішнікіна Л.П.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та краєзнавства

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

КОМПЕТЕНТІСНО-ФОРМУВАЛЬНИЙ УРОК ГЕОГРАФІЇ

У статті окреслено провідні особливості компетентісно-формувального уроку та визначено його місце в методичній системі формування предметної географічної компетентності учнів основної школи; висвітлено концептуальні засади проектування такого уроку; наведено перелік окремих предметних географічних компетентностей учнів.

Ключові слова: компетентісно-формувальний урок, методична система, предметні географічні компетентності учнів, структура уроку.

В статье очерчены главные особенности компетентностно-формирующего урока и определено его место в методической системе формирования предметной географической компетентности учащихся основной школы; изложены концептуальные основы проектирования такого урока; представлен перечень отдельных предметных географических компетентностей учащихся.

Ключевые слова: компетентностно-формирующий урок, методическая система, предметные географические компетентности учащихся, структура урока.

Vishnikina L.P. Competence forming lesson in Geography

The principle features of competence forming lesson have been outlined in the article, and also its position in methodological system of forming subject geographical competence of the secondary school pupils has been defined; conceptual framework of planning such a lesson has been set forth; the list of particular subject geographic competences of pupils has been introduced.

Key words: competence forming lesson, methodological system, subject geographical competences of pupils, structure of the lesson.

Постановка проблеми. Сучасні цивілізаційні процеси спрямовують вітчизняний освітній простір на всебічний розвиток особистості, широту її кваліфікації та професійну мобільність. Творчий потенціал і пізнавальні можливості стають основними вимогами суспільства до його громадян. Відповідно до цього, у вітчизняній шкільній географічній освіті учні є центром процесу навчання, орієнтованого на розвиток їхніх інтелектуальних і творчих можливостей. Відтепер перед географічною освітою стоїть завдання, що полягає в формуванні предметної географічної компетентності, яка передбачає здатність учнів застосовувати географічні знання, вміння й навички, емоцій-

но-ціннісні ставлення, установки, комплексне й просторове бачення світу з метою вирішення життєвих завдань і розв'язання проблем. У цьому власне відбивається сутність компетентісного підходу до навчання географії, який (поруч із діяльнісним та індивідуально зорієнтованим підходами) є його головним орієнтиром. Відповідно до вищевикладеного, вельми актуальним наразі є розроблення нових підходів до проектування й проведення уроку географії як основної форми організації навчально-виховного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розв'язання проблеми вдосконалення та підвищення ефективності уроку географії

в різний час долучалося багато вітчизняних дослідників з дидактики географії, а саме: Л. Вішнікіна [1, 9], М. Врублевська [3], Г. Довгань [4], С. Кобернік [5], В. Корнеєв [6], С. Пальчевський [7], Л. Покась [8], В. Самойленко [9], О. Стаднік [10], О. Топузов [9], І. Шоробура [11] та ін. Але питання модернізації структури компетентісно-формуального уроку географії, окреслення його мети й завдань, методичних особливостей проведення, контролю й оцінювання результатів вимагають подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування структурних особливостей сучасного уроку географії відповідно до результатів наших досліджень, спрямованих на розробку та впровадження методичної системи формування предметної географічної компетентності учнів (далі – ПГКУ) основної школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головними компонентами методичної системи формування ПГКУ є концептуальний, змістовий, процесуальний та контрольнo-корегувальний. Як видно з рис. 1, компетентісно-формуальний урок (далі – КФ) належить до процесуального компонента.

Позаяк концептуальною метою КФ уроку є навчання й виховання всебічно розвинутої, соціально адаптованої особистості, яка має морально-етичні установки екологічного та природоохоронного спрямування, досягатися така мета може лише в процесі безпосереднього формування предметної географічної компетентності учнів.

Структуру КФ уроку географії визначають такі провідні компоненти:

1) конкретизована компетентісна мета, що вміщує змістове визначення предметних географічних компетентностей учнів на основі навчальної програми з географії;

2) активна навчально-пізнавальна діяльність учнів;

3) наскрізне виявлення зворотного зв'язку між учителем й учнями;

4) наявність елементів визначення (вимірювання) рівня сформованості предметної географічної компетентності за допомогою компетентісно орієнтованих завдань;

5) поточне, тематичне й підсумкове оцінювання навчальних досягнень учнів.

Особливе значення для розуміння структури КФ уроку має обґрунтування та визначення змісту окремих предметних географічних компетентностей учнів. По-перше, таке обґрунтування спрямовує педагогічну діяльність учителів географії на досягнення конкретного, наперед визначеного результату; по-друге, уможливорює контроль рівня сформованості предметних географічних компетентностей учнів на всіх етапах навчання.

Задля полегшення визначення змісту таких компетентностей при проектуванні уроків доцільно провести їх систематизування, тобто виділити групи (географічні знання, географічні вміння й навички, досвід творчої діяльності з географії, емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому, географічне бачення світу) та їхні підгрупи (рис. 2).

Знання, які формуються в учнів на КФ уроках географії, поділяються на емпіричні та теоретичні. Емпіричні географічні знання відіграють роль підґрунтя, на якому будується система відповідних теоретичних географічних знань, відбувається аналіз і систематизування географічних фактів, їхнє узагальнювання й формування уявлень щодо просторово розміщених географічних об'єктів вивчення. До різновидів таких знань належать географічні факти, географічна номенклатура й географічні уявлення (рис. 3).

Наведення географічних фактів дозволяє безпосередньо характеризувати географічні об'єкти вивчення й створювати уявлення щодо них, обґрунтовувати окремі висновки теоретичного змісту, розтлумачувати географічні поняття або причинно-наслідкові зв'язки. За географічні факти править реальна географічна інформація, що використовується як основа засвоєння природних і соціально-економічних закономірностей та поглиблення вже сформованих географічних знань. Необхідно зазначити, що фактичний матеріал стає цінним тоді, коли він логічно систематизований і підпорядкований провідним поняттям і теоріям, що дозволить цілеспрямовано – від теми до теми, від курсу до курсу – розкривати тенденції наукового пізнання.

Географічна номенклатура, що є переліком географічних назв, кількість і склад яких визначається шкільними програмами з геогра-

Концептуальний	Змістовий (зміст ПГКУ)	Процесуальний	Контрольно-корегувальний
<p><i>Мета:</i> Всебічний розвиток і виховання школяра як соціально адаптованої особистості, здатної до цивілізованої взаємодії з природою.</p> <p><i>Провідні дидактичні принципи:</i></p> <p>1) компетентнісного навчання;</p> <p>2) діяльнісного навчання;</p> <p>3) індивідуалізованого навчання</p>	<p>1. Географічні знання.</p> <p>2. Географічні вміння й навички.</p> <p>3. Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля та людської діяльності в ньому.</p> <p>4. Досвід творчої діяльності з географії.</p> <p>5. Науково-географічне бачення світу</p>	<p>1. Методи навчання географії.</p> <p>2. Методичні прийоми навчання географії.</p> <p>3. Форми організації навчання географії (серед них – урок географії).</p> <p>4. Режими й форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.</p> <p>5. Засоби навчання географії</p>	<p>1. Наскрізне виявлення зворотного зв'язку між учнями та вчителем.</p> <p>2. Поетапний контроль рівня сформованості ПГКУ.</p> <p>3. Методи, види, форми, способи та прийоми контролю ПГКУ.</p> <p>4. Використання компетентнісно орієнтованих завдань</p>

Рис. 1. Компоненти методичної системи формування предметної географічної компетентності учнів

Географічні знання	Вміння й навички	Досвід творчої діяльності учнів із географії	Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому	Географічне бачення світу
<p>1) емпіричні;</p> <p>2) теоретичні</p>	<p>1) інтелектуальні;</p> <p>2) навчальні;</p> <p>3) предметно-географічні</p>	<p>здатність учнів до:</p> <p>1) використання вже сформованих знань і вмінь із пошуковою метою;</p> <p>2) самостійного комбінування й перетворення вже відомих прийомів навчально-пізнавальної діяльності;</p> <p>3) створення принципів нових способів розв'язання географічних навчальних проблем</p>	<p>1) емоції й почуття; 2) переконання й погляди; 3) установки; 4) дотримання правил поведінки в довкіллі</p>	<p>1) здатність до історично зумовленого цілісного відображення довкілля та суспільно-економічних процесів у ньому; 2) розуміння природних, демографічних та соціально-економічних об'єктів, процесів та їхньої взаємодії; 3) здатність мислити просторово й комплексно</p>

Рис. 2. Предметні географічні компетентності учнів [1]

Географічні знання		Географічні вміння й навички		
емпіричні	теоретичні	інтелектуальні	навчальні	предметно-географічні
<p>1) географічні факти;</p> <p>2) географічна номенклатура;</p> <p>3) географічні уявлення</p>	<p>1) географічні поняття;</p> <p>2) географічні причинно-наслідкові зв'язки; 3) географічні закономірності;</p> <p>4) гіпотези й теорії</p>	<p>1) розпізнавати;</p> <p>2) аналізувати;</p> <p>3) зіставляти та порівнювати;</p> <p>4) встановлювати географічні причинно-наслідкові зв'язки;</p> <p>5) давати комплексні характеристики об'єктам вивчення;</p> <p>6) узагальнювати, систематизувати, робити висновки тощо</p>	<p>1) працювати з текстом й ілюстраціями підручника;</p> <p>2) конспектувати шкільну лекцію; 3) здійснювати бібліографічний пошук;</p> <p>4) працювати з комп'ютером;</p> <p>5) планувати свою навчальну діяльність тощо</p>	<p>1) прикладні;</p> <p>2) географічного моделювання;</p> <p>3) картографічні;</p> <p>4) геоінформаційні</p>

Рис. 3. Різновиди географічних знань і вмінь

фії, використовується задля конкретизації просторових географічних уявлень учнів і полегшення формування їхніх теоретичних знань.

Географічні уявлення як один із видів емпіричних географічних знань є адекватними уявленням учнів щодо географічних об'єктів вивчення. За умови, що такі уявлення мають бути об'ємними й яскравими, максимально відповідаючи дійсності, вони правлять за основу формування відповідних географічних понять учнів.

До складу теоретичних географічних знань входять географічні поняття, причинно-наслідкові зв'язки, географічні закономірності, гіпотези й теорії. Доцільно звернути увагу на те, що фундамент географічної освіти в школі закладає саме формування географічних понять, що є узагальненою мислеформою відображення дійсності, зміст якої в цілому визначається суттєвими й необхідними ознаками географічних об'єктів вивчення й відношеннями між ними.

Поряд із поняттями причинно-наслідкові зв'язки та закономірності є провідними елементами теоретичних знань географічної науки. Учні не можуть завчити взаємозалежність причин і наслідків, вони мають їх зрозуміти й усвідомити. Розуміння учнями причинно-наслідкових зв'язків у довір'ї сприяє формуванню їхньої географічної культури та інтелектуальному розвитку.

Важливою ланкою теоретичних знань є закономірність, що являє собою об'єктивно існуючий постійний взаємозв'язок між об'єктами, процесами чи явищами, обумовлений їхньою сутністю. Географічні закономірності відображають об'єктивно існуючий постійний взаємозв'язок між географічними об'єктами, процесами та явищами, що зумовлений їхньою сутністю.

До другої групи предметних географічних компетентностей належать географічні вміння й навички учнів. Зазначимо, що формування географічних знань учнів безпосередньо поєднане з формуванням і розвитком їхніх умінь. Географічні вміння – це здатність до виконання певних дій, набути на основі географічних знань і попереднього досвіду учня, а навички – самостійна здатність до виконання певних дій, які реалізуються учнями без обмірковування алгоритму такого виконання.

З метою конкретизування цих компетентностей доцільно виділити три види таких умінь і навичок, а саме: інтелектуальні, навчальні та предметно-географічні. Останні й собі поділяються на прикладні, географічного моделювання, картографічні й геоінформаційні.

Варто зазначити, що на КФ уроці географії необхідно приділяти значну увагу формуванню інтелектуальних умінь, до яких належать такі уміння учнів:

- 1) розпізнавати окремі географічні об'єкти вивчення та їхні структурні частини;
- 2) аналізувати природні й соціально-економічні процеси та явища;
- 3) зіставляти й порівнювати об'єкти вивчення, передусім природно-територіальні комплекси тощо;
- 4) встановлювати географічні причинно-наслідкові зв'язки, зокрема виявляти вплив різноманітних чинників на перебіг природних і соціально-економічних процесів;
- 5) давати комплексні характеристики об'єктам вивчення (синтезувати нові географічні знання);
- 6) узагальнювати, систематизувати й робити висновки світоглядного характеру [9, с. 99].

Навчальні географічні вміння й навички істотно впливають на глибину й міцність засвоєння географічних знань школярів і надають їм змогу раціонально витратити час на виконання самостійної роботи на КФ уроці. Такі вміння й навички визначаються здатністю учнів працювати з текстом та ілюстраціями підручника, конспектувати шкільну лекцію, здійснювати бібліографічний пошук, працювати з комп'ютером, планувати свою навчально-пізнавальну діяльність тощо.

Чільне місце на КФ уроці географії посідає формування прикладних географічних умінь і навичок, яке спрямоване на безпосереднє втілення набутих географічних знань у практику та значною мірою поєднане з отриманням географічної інформації з різноманітних джерел знань та її використанням.

Особлива увага приділяється й оволодінню учнями вміннями й навичками графічно-знакового навчального моделювання, до яких належить здатність учнів застосовувати різноманітні географічні навчальні моделі, насам-

перед графічно-знакові. Одним із різновидів цього типу вмінь є вміння картографічні та геоінформаційні, до яких належать різнорівневі вміння й навички роботи учнів із паперовими, цифровими та іншими географічними картами, що використовуються на КФ уроці.

Досвід творчої діяльності учнів із географії належить до третьої групи предметних географічних компетентностей учнів, які є послідовно накопиченими, перевіреними та випробуваними з удосконаленням на практиці спроможностей школярів до творчого розв'язання певних географічних проблем. Такі компетентності ґрунтуються на застосуванні здатності до критичного мислення учнів і засвоєних ними вмінь ефективного поступального творення в сфері географії.

Загалом творча діяльність учнів на уроці – це та, яка не має заздалегідь заданих чітко окреслених результатів і спрямована на пошук і створення якісно нового або удосконалювання й розвиток відомого. У творчій діяльності не можна виокремити конкретні етапи чи систему дій, позаяк вона має індивідуальне підґрунтя та залежить від творчого мислення учнів і рівня сформованості їхніх інтелектуальних вмінь та особистих якостей. Отже, досвід творчої діяльності не засвоюється як сума певних знань чи способів дій.

Щодо емоційно-ціннісного ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому можна зазначити, що емоції, почуття, переконання, погляди, установки, правила поведінки в довкіллі й світогляд школярів мають ґрунтуватися на їхньому естетичному сприйнятті довкілля та екологічній свідомості. Тобто ця підгрупа предметних географічних компетентностей безпосередньо поєднана з формуванням загальнокультурних компетентностей школярів. На її формування має бути спрямований навчальний матеріал уроку, в якому висвітлюються расові, етнічні, екологічні та інші проблеми людства. Крім того, емоційно-ціннісний аспект КФ уроку географії безпосередньо поєднано з розвитком оцінювальної діяльності учнів. Учителю, який і сам не має бути байдужим до матеріалу, що він викладає, потрібно навчити дітей оцінювати географічні об'єкти, процеси та явища з точки зору того, наскільки вони цікаві й значущі. Здатність до оцінювальних суджень і логічних висновків має вирі-

шальне значення для формування переконань, поглядів й етичних норм поведінки учнів.

Позаяк сучасну географію можна віднести й до природничих, і до суспільних наук, географічне бачення світу – це частина природничого та суспільно-наукового бачення світу. Отже, географічне бачення світу – це одна з підгруп предметних географічних компетентностей учнів, які спільно формують здатність школярів до історично зумовленого цілісного відображення довкілля та суспільно-економічних процесів у ньому й ґрунтуються передусім на знаннях про природу Землі, її населення, світову економіку, на взаємодії цих знань, на здатності мислити просторово й комплексно. Формування цієї компетентності учнів зумовлене взаємодією їхнього індивідуального сприйняття довкілля та сучасного науково-географічного інтегрованого відображення світу, з яким вони знайомляться на уроках. Тобто на КФ уроках географії має відбуватися поступовий перехід від побутового бачення світу до географічного, а вчитель повинен спрямовувати свої зусилля на організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на забезпечення такого переходу.

Структура КФ уроку географії ґрунтується на активній взаємодії вчителя й учня за умови, що вчитель організовує активну навчально-пізнавальну діяльність учня.

Щодо наскрізного визначення зворотного зв'язку між учнем і вчителем, то такий зв'язок реалізується через виконання учнями різноманітних індивідуальних, диференційованих чи фронтальних навчальних завдань, котрі мають перевірятися вчителем. Як зазначалося, обов'язковою вимогою до КФ уроку географії є активний характер навчально-пізнавальної діяльності учнів. При формуванні усіх предметних географічних компетентностей учитель спрямовує діяльність учнів на отримання досвіду їх застосування. Таким чином, виявлення зворотного зв'язку вчителем здійснюється в процесі контролю рівня успішності виконання навчальних завдань учнями.

Визначення (вимірювання) рівня сформованості предметної географічної компетентності та її оцінювання як провідного навчального досягнення учнів можна звести до такого: вимірювання здійснюються на КФ уроках тематич-

ного контролю та корегування навчальних досягнень учнів за допомогою компетентісно орієнтованих завдань, а оцінювання – на основі різних критеріїв щодо окремих предметних географічних компетентностей учнів. Провідними критеріями оцінювання географічних знань є їхня повнота, глибина, гнучкість, міцність та системність.

При оцінюванні рівня сформованості предметних компетентностей учнів другої групи – географічних умінь і навичок (див. рис. 2, 3) – за основні критерії править спроможність учнів:

1) відтворювати географічні вміння в відомій ситуації та виконувати їх за зразком (репродуктивний рівень);

2) застосовувати географічні вміння у зміненіх аналогічних і/або нових умовах задля виконання завдань, що спрямовані на здобуття нових знань (продуктивний рівень);

3) застосовувати географічні вміння за умови виникнення суперечностей у заданій проблемній ситуації (реальній чи змодельованій) (проблемний рівень);

4) застосовувати географічні вміння в проблемній ситуації, яка є прихованою і яку слід виявити із зазначенням і/або запропонованим шляхів її вирішення (творчий рівень).

Основним критерієм визначення рівня сформованості емоційно-ціннісного ставлення учнів до довкілля та людської діяльності в ньому (третя група предметних географічних компетентностей учнів) є рівень їхньої здатності оцінювати географічні об'єкти, процеси та явища з точки зору того, наскільки вони цікаві й значущі. Здатність до оцінювальних суджень і логічних висновків має вирішальне значення для формування переконань, поглядів та етичних норм поведінки учнів.

Оцінювання рівня сформованості досвіду творчої діяльності учнів (четверта група предметних географічних компетентностей учнів) має ґрунтуватися на визначенні здатності учнів до:

1) використання при виконанні географічних навчальних завдань уже сформованих знань і умінь із пошуковою метою;

2) виділення нових рис або змін у відомих географічних об'єктах, процесах і явищах і зосередження на визначенні сутності таких рис

або змін (тобто бачення нової проблеми в знайомій ситуації);

3) самостійного комбінування й перетворення уже відомих способів діяльності задля виконання нових завдань;

4) створення принципово нових способів розв'язання навчальних географічних проблем.

Оцінювання рівня сформованості в учнів географічного бачення світу (див. рис. 2) повинне мати індивідуалізований характер і контролюватися інтегровано зі знанневою компетентністю.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, проектування та проведення КФ уроку географії вимагає від учителя усвідомлення основних положень та впровадження компетентісного підходу до навчання географії. Метою такого уроку має стати формування конкретно визначених на основі навчальної програми з географії предметних географічних компетентностей учнів. КФ урок ґрунтується на взаємодії вчителя й учня в процесі здійснення активної навчально-пізнавальної діяльності останнім. Наскрізне виявлення зворотного зв'язку між учителем й учнями забезпечується наявністю елементів визначення (вимірювання) рівня сформованості предметної географічної компетентності за допомогою компетентісно орієнтованих завдань і здійснюється насамперед у процесі поточного, тематичного та підсумкового оцінювання навчальних досягнень учнів.

Подальші розвідки щодо дослідження проблеми модернізації уроку географії відповідно до вимог компетентісно орієнтованого навчання мають бути спрямовані на розроблення комплексного сполучення методів, методичних прийомів, форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів та сучасних засобів навчання на КФ уроці в загальноосвітніх навчальних закладах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вішнікіна Л. Оцінювання предметної географічної компетентності учнів / Л. Вішнікіна // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (26), Issue: 50, 2015. – С. 37–40.

2. Вішнікіна Л. Проектування уроку географії / Л. Вішнікіна // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2012. – № 6–7. С. 3–13.

3. Врублевська М. Секрети успішного уроку географії / М. Врублевська. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 144 с.
4. Довгань Г. Інтерактивні технології на уроках географії / Г. Довгань. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 128 с.
5. Кобернік С. Мотиваційний компонент сучасного уроку географії в основній школі / С. Кобернік // Географія та основи економіки в школі. – 2009. – № 11/12. – С. 2–8.
6. Корнеєв В. Урок географії: загальні вимоги, типи і структура / В. Корнеєв // Географія та основи економіки в школі. – 2007. – № 3. – С. 2–5.
7. Пальчевський С. Цікава географія: 6 кл. 1 семестр / Пальчевський. – К.: Шк. світ, 2007 – 112 с.
8. Покась Л. Формування дослідницької компетентності учнів на уроках географії / Л. Покась // Географія та основи економіки в школі. – 2012. – № 11/12. – С. 4–7.
9. Самойленко В. Дидактика географії / В. Самойленко, О. Топузов, Л. Вішнікіна, О. Надтока, І. Діброва. – К. : Педагогічна думка. 2014. – 586 с.
10. Стаднік О. Нетрадиційні форми уроків / О. Стаднік. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 128 с.
11. Шоробура І. Урок географії в сучасній школі / І. Шоробура – Хмельницький : Вид-во ХДПУ, 2004. – 54 с.